

Dopningsfrågan i historisk belysning¹

Björn Sandahl

Södertörns högskola

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org (ISSN 1652–7224) 2006-11-15

Copyright © Björn Sandahl 2006. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

Dopningen är idrottens trista baksida. I avsikt att bli snabbast, att komma högst, att vara starkast, har idrottare i dramatiskt ökande utsträckning sedan 1960-talet varit beredda att ta till inte bara avancerade och/eller extrema träningsmetoder, utan också allehanda droger. Och det medicintekniska etablissemanget har bistått med forskningskompetens och produktionsfaciliteter för att få fram de eftertraktade prestationshöjande medlen. Dopningsfältet kännetecknas för närvarande av en ständig kamp mellan dopningsmedelsutvecklare och antidopninglaboratorier. Hur har det blivit så här?

Dopningsproblematiken har varit föremål för behandling i ett antal artiklar på idrottsforum.org, ur flera olika synvinklar; Inge Kryger Pedersen anlägger ett sociologiskt perspektiv på frågan, Claudio Tamburrini, Roger Melin och Kutte Jönsson filosofiska, David Hoff ett rätts-sociologiskt. Det finns naturligtvis också juridiska, kriminologiska och medicinska aspekter på denna fråga. Och, inte minst viktigt och intressant för att förstå dopningens framväxt och utbredning, det finns en historisk aspekt. Det historiska perspektivet på dopningens framväxt och på utvecklingen av den offentliga diskursen kring dopning har emellertid saknats, åtminstone på svensk botten. Med forskningsprojektet "Offer för en rutten värld? Dopningsfrågan i Sverige 1960–1995" avser historikern Björn Sandahl att fylla denna lakun, och vi har förmånen att i denna uppdatering kunna presentera en förhandsglimt av Sandahls forskningsresultat.

Sandahl gör i sin text en historisk exposé över dopningsbruket, från förmodade exempel på dopning i antikens Grekland fram till våra dagar, för att sedan relatera utvecklingen av dopningsbruket till andra utvecklingstendenser, i idrotten och i samhället i övrigt. Han diskuterar idrottens utveckling med hjälp av Guttmanns, Heiniläs och Lindroths modeller, och kommer fram till delvis överraskande, men synnerligen trovärdiga förklaringar till förekomsten, framväxten och utbredningen av dopning i den moderna idrotten.

¹ Denna text består av utdrag ur en kommande studie av dopningsfrågan i svenskt idrottsliv. Projektet bär titeln: "Offer för en rutten idrottsvärld? – Dopningsfrågan i Sverige 1960-1995".

Inledning

Dopningsfrågan är idag lika aktuell som alltid. Från att ha varit en obskyr del av det nationella och internationella idrottslivet verkar frågan om prestationshöjande preparat nu ha intagit rollen som den kanske viktigaste för det internationella idrottsamfundet. Snart sagt varje större idrottsevenemang drabbas i dag, om inte av dopningsfall, så av misstankar och beskyllningar om sådana.

Det är anmärkningsvärt att kunskaperna om denna fråga ur ett historiskt perspektiv är så begränsade. Även om medicinsk och beteendevetenskaplig forskning ägnat betydande, och växande, uppmärksamhet åt frågan, har det historiska forskningsfältet i stort lämnat dopningen därhän. I denna artikel görs ett försök att teckna en övergripande bild av dopningsfrågans historia och att förklara dagens utvecklingstendenser utifrån idrottens generella utveckling. Förhoppningsvis kan artikeln tjäna som utgångspunkt för fortsatta, efterlängttade, forskningsinsatser.

Dopningsfrågan: historik och bakgrund

Dopning i äldre tiders idrott

Det anses av många att redan de gamla grekerna använde sig av prestationshöjande preparat i idrottsliga sammanhang. Det finns vissa referenser i form av skrifter från grekisk och romersk tid som antyder att prestationshöjande preparat användes i samband med idrottstävlingar. Normalt brukar filosofen Filistratos och den berömde läkaren Galenos föras fram i dessa sammanhang.² Andra referenser kan hämtas ur Iliaden och Odyssén.³ Det skall främst ha varit fråga om experiment med olika typer av gifter vilka utvunnits från exempelvis svamp och fikon och som användes i prestationshöjande syfte.⁴ Utöver dessa vittnesbörder finns dock inga bevis för att så verkligen skulle ha varit fallet, eller för den del några indikationer på hur utbrett bruket verkligen i så fall var.

Om nu sådana preparat användes verkar det i alla fall som om förbud mot dessa saknats, i alla fall i Grekland. Från romersk tid finns däremot skriftlig dokumentation som hävdar att gladiatorerna inför gladiatorspel skall ha använt sig av preparat för att motverka uttröttnings.⁵ I samband med detta skall också särskilda eder där gladiatorerna förband sig att inte utnyttja prestationshöjande preparat ha förekommit.⁶ Att ett förbud mot dylika preparat existerade antyder att fenomenet i alla fall förekom, men faktisk förekomst är återigen svår att bevisa, liksom att säga något om utbredning. De idrottsliga prestationer som refereras till är också vanligen så överdrivna att man rimligen kan ana att det snarare var författarens egen fantasi än dopningspreparat som låg bakom bedriften.

Om bruket av dopning under medeltid och tidigmodern tid är ännu mindre känt. Detta är naturligt då idrotten ändrade karaktär efter antiken. De stora skådespelen och idrotts-

2 Se exempelvis: Andrén-Sandberg, Åke, *Doping*, Stockholm (2003), s 18 och Ljungqvist, Arne, "Doping förr, nu och i framtiden", i *Studier i idrott, historia och samhälle*, Norberg, Johan R. (Red.), Stockholm (2000), s 115-116.

3 Swaddling, Judith, *The Ancient Olympic Games*, London (1999), s 49.

4 Houlihan, Barrie, *Dying to win – Doping in sport and the development of anti-doping policy*, Strassbourg (1999), s 33.

5 Houlihan (1999), s 33.

6 Andrén-Sandberg (2003), s 19.

tävlingarna försvann i och med att Romarriket föll sönder och den idrottskultur som växte fram ur ruinerna utgjordes av lokala lekar och spel. De stod inte alls i paritet med antikens storspektakel. Vidare hade idrotten inte samma status som under antiken varför samtida tänkare, filosofer och läkare ägnade dem mindre uppmärksamhet. Detta i kombination med att man sällan vid dessa evenemang bevarade resultaten eller rapporterade om idrotten gör att kunskaperna om idrotten i allmänhet, och om eventuellt dopningsbruk i synnerhet, är relativt liten.⁷

Det finns dock vissa exempel som visar på bruk av ”prestationshöjande” preparat i idrottsliga sammanhang. Det finns teorier om att bärsärkarna i vikingasamhällena använde sig av flugsvamp, som innehåller muskarin, för att nå sitt raseri både i samband med strider och idrottsaktiviteter.⁸ Vidare är det känt att de lokala folkliga lekar och spel som bedrevs i Europa ofta var förknippade med intag av rusdrycker av olika slag, vilket ibland resulterade i upplopp, skador och dödsfall.⁹ Från England finns flera rapporter om upplopp i samband med den populära och våldsamma folkfotbollen som rimligen kan härledas till att deltagarna var avsevärt berusade.¹⁰

Oavsett vilket så verkar dessa preparat inte främst ha intagits i prestationshöjande syfte. Idrotten under denna tid var oreglerad och våldsam. Det är inte orimligt att anta att denna typ av dopning var ett sätt att samla mod för att överhuvudtaget våga delta, snarare än för att förbättra sina prestationer. Naturligtvis är det möjligt att det, utöver dessa, fanns andra preparat som användes och som gav prestationshöjande effekt, men om dessa är föga känt. Däremot vet vi att vare sig flugsvamp, alkohol eller dopning, om den förekom, förefaller ha varit förbjuden eller reglerad på något vis under denna period.

Dopningsfrågan under 1900-talets första hälft

Mot 1800-talets slut började idrotten att förändras i Europa. Under denna period inleds vad brukar kallas ”sportifieringsprocessen”. Med detta menas i princip att olika idrottsformer antar de drag som är kännetecknande för modern tävlingsidrott: en process i riktning mot ökad prestationsorientering, konkurrens och rationalitet.¹¹ Ett led i denna process var formerandet av nationella förbund i olika idrottsgrenar samt formulerandet av nationella och internationella regelverk för hur olika idrotter skulle utövas. Detta var betydelsefullt då ett enhetligt regelverk var en viktig förutsättning för nationell och internationell tävlingsidrott. Det är heller knappast någon slump att 1800-talets slut var den tid då de första internationella idrottstävlingarna började arrangeras med det första moderna Olympiska spelet, 1896 i Aten, som klarast lysande exempel.

I och med tävlingsidrottens återuppståndelse kom dopningsfrågan åter på agendan. Den första dopningsincidenten kan dateras till 1865, då en simmare skall ha använt sig av någon form av prestationshöjande preparat för att klara av att simma över Engelska kanalen. Från de följande decennierna finns ett antal rapporter om bruk av dopning vid tävlingar i cykel,

7 För mer information om medeltida och tidigmodern idrott, se: Blom, Arne K./Lindroth, Jan, *Idrottens historia*, Stockholm (1995) och Mandell, Richard D., *Sport – a Cultural History*, New York (1984).

8 Wahlqvist, Bertil, *Vikingarnas lekar – Vikingen som idrottare*, Stockholm (1993), s 164. Se även: Andrénsandberg (2003), s 19.

9 Mechnikoff, Robert/Estes, Steven, *A History and Philosophy of sport and Physical Education*, Madison Wis. (1993), s 63.

10 Blom/Lindroth (1995), s 74-78.

11 Yttergren, Leif, *Täflan är lifvet – Idrottens organisering och sportifiering 1860-1898*, Stockholm (1996), s 20.

fotboll och boxning.¹² Man experimenterade tidigt med en stor mängd substanser: stryknin, nitroglycerin, opium, alkohol, koffein, heroin och kokain bland andra.¹³ Det verkar dock som om begreppet dopning vid denna tid inte var helt etablerat. När ordet för första gången dyker upp i en ordbok, 1889 i England, definierades det som ett morfinmedel som användes i syfte att försämra hästars prestationer i tävlingssammanhang.¹⁴

En god värdemätare på hur man inom idrotten såg på dopningen under denna period kan hämtas från de Olympiska spelen i S:t Louis 1904. Maratonloppet, som sprangs längs ödsliga dammiga landsvägar en het sommardag, vanns av en amerikan vid namn Fred Lortz. Men efter att Lortz emottagit pris och skakat hand med presidentens dotter avslöjades att han i själva verket vunnit genom att åka bil ungefär halva tävlingssträckan. Som en följd av avslöjandet gavs segern till den som kommit tvåa, också det en amerikan vid namn Thomas Hicks. Hicks hade kommit i mål tack vare, eller kanske trots att, hans tränare under loppet färdats bredvid honom i bil och försett honom med flera doser stryknin blandat med brandy.¹⁵ Berättelsen visar tydligt att man under denna period inte hade mycket till övers för ”traditionella” fuskare, medan bruk av olika prestationshöjande preparat inte ansågs utgöra ett regelbrott (det kan naturligtvis diskuteras hur ”prestationshöjande” stryknin och brandy egentligen är för en maratonlöpare).

Decennierna efter 1900 var en pionjärtid för bruket av prestationshöjande preparat både inom idrotten och inom hund- och hästsport. Vetenskapens företrädare började på allvar intressera sig för frågan. 1910 förbjöds bruk av prestationshöjande preparat för första gången inom hästsport och samma år genomfördes den första dopningskontrollen av hästar i samband med en galopptävling i Österrike.¹⁶

Samtidigt lyckades vetenskapliga undersökningar visa på prestationsförbättringar genom vitaminintag. 1920 gjordes de första testerna för att undersöka effekterna av ökat kolhydratintag i samband med idrottstävlingar. Detta lade grunden för framväxten av en kommersiell industri som marknadsförde olika prestationshöjande produkter, främst i USA. Under 1930-talet påbörjades utgivningen av en serie tidskrifter och informationsblad där olika typer av prestationshöjande proteinpreparat, vars effekt ofta hade mycket grumligt vetenskapligt stöd, marknadsfördes mot kroppsbyggare. Denna helt nya kommersiella sektor levde på att argumentera för att olika typer av tillskott var en naturlig del i idrottsutövningen.¹⁷

Dopningsbegreppet verkar dock fram till andra världskriget ha varit ett relativt okänt fenomen, främst förknippat med hund- och hästsport.¹⁸ Under 1950-talet kom detta att förändras. Orsaken var till en början amfetaminet. Under 1930-talet hade vetenskapliga experiment visat att amfetamin kunde användas i medicinsk behandling. Snart spred sig dock bruket in i krigsmakten. I England och Tyskland användes amfetamin under kriget både av piloter vid långa flygningar och av marksoldater under längre marscher.¹⁹ Amfetaminet

12 Ljungqvist (2000), s 116.

13 Houlihan (1999), s 33-34.

14 Andrén-Sandberg, Åke/Olinder, Kristina/Berglund, Bo, *Dopingfri idrott*, Stockholm (2004), s 12. Det var alltså ett medel som användes för att nedsätta prestationsförmågan, snarare än dagens, motsatta, betydelse. Det förefaller av anmärkningen rimligt att det förekom att vissa kuskare ”dopade” motståndarnas hästar för att själva vinna fördel av detta.

15 Senn, Alfred E., *Power, Politics and the Olympic games*, Champaign Ill. (1999), s 24.

16 Ljungqvist (2000), s 116 och Andrén-Sandberg (2003), s 20.

17 Andrén-Sandberg (2003), s 20-21.

18 Ljungqvist (2000), s 117.

19 Houlihan (1999), s 36 och Ljungqvist (2000), s 116.

spred sig efter kriget in i den civila sektorn, dels som en drog i sociala sammanhang, dels in i idrotten.²⁰ I synnerhet inom cykelsporten ansågs bruket av detta preparat vara utbrett under 1950-talet.²¹ Amfetaminet var också det första preparat vars resultatförbättrande effekter belades av vetenskaplig forskning.²²

Strax därefter gjorde de anabola steroiderna, i allt väsentligt en syntetiskt framställd variant av det manliga könshormonet testosteron, sin entré på allvar i idrotten. Forskare hade länge anat att testosteron var kopplat till vissa karaktärsdrag som normalt anses manliga, men det var först 1935 som testosteronet kunde syntetiseras för första gången.²³ Anabola steroider användes under 1930-talet medicinskt för att behandla svältoffer men i Tyskland användes också preparatet för att öka aggressiviteten hos soldaterna i armén.²⁴ De första rapporterna om bruk av steroider i idrottsliga sammanhang härrör från 1952 då Sovjetunionen debuterade i de Olympiska spelen i Helsingfors. Sovjetunionens framgångar gjorde, på grund av den pågående blockkamp som även inbegrep idrotten, att steroiderna snabbt uppmärksammades i Europa och USA. Till detta kom också att ett stort antal fysiologer och läkare menade att steroiderna inte var att betrakta som annat än ett kosttillskott, och med stor villighet skrevs preparatet ut till allehanda idrottare.²⁵ Steroiderna blev snart mycket populära både bland elit- och motionsidrottare i olika kraftsporter under slutet av 1950-talet.

Att både amfetamin och anabola steroider snabbt letade sig in i idrotten kan förklaras med idrottsmedicinens utveckling. Idrottsmedicinen gjorde efter andra världskriget stora framsteg inom diet och träningsmetodik men också gällande prestationshöjande preparat, både i Öst- och Västeuropa. I Östeuropa handlade det främst om statliga insatser där forskningsresultat tillämpades i idrotten med statens goda minne. I väst handlade det vanligen om olika läkare som på individuell basis experimenterade med olika preparat på villiga idrottare.²⁶

Under den första hälften av 1900-talet kan således sägas att dopningsfrågan var en icke-fråga. Dopningen var varken reglerad eller förbjuden. Den förknippades länge främst med hund- och hästsport och begreppet omfattade både dopning i syfte att förbättra egna prestationer och att försämra motståndarnas. Bruket av olika tillskott i samband med idrottande marknadsfördes av en framväxande industri, i synnerhet i USA. Från och med 1920-talet skedde dock vetenskapliga framsteg som belade effekterna av vissa preparat, i synnerhet amfetamin och anabola steroider. Preparaten blev mycket populära inom vissa idrotter och detta skulle på sikt få konsekvenser som förändrade inställningen till dopning inom idrottsvärlden.

1960-talet: Paradigmskifte i dopningsfrågan

De liberala vindarna i dopningsfrågan vände vid 1960-talets början. Ofta anses vindkantringen i frågan vara relaterad till en enskild händelse under de Olympiska sommarspelen

20 Houlihan (1999), s 36.

21 Houlihan (1999), s 34.

22 Ljungqvist (2000), s 117.

23 Houlihan (1999), s 44-45 och Hoberman, John, *Testosterone Dreams*, Berkeley/Los Angeles Cal. (2005), s 2.

24 Houlihan (1999), s 45.

25 Ljungqvist (2000), s 117 och Houlihan (1999), s 45.

26 Waddlington, Ivan, *Sport, Health and Drugs – A Critical Sociological Perspective*, London (2000), s 142-146.

i Rom 1960. Den danske cyklisten Knud Enemark-Jensen avled under tävlingarnas första dag. Inledningsvis förmodades att värmen varit orsaken men obduktionen visade även spår av amfetamin.²⁷ Den danske tränaren hade givit Jensen och ett par lagkamrater ett preparat som skulle förbättra deras blodcirkulation men värmen under tävlingarna blev förödande.²⁸ Även lagkamraterna kollapsade och togs in på sjukhus men klarade sig utan bestående men.²⁹

Denna händelse beskrivs ofta som orsaken till att man inom och utom idrotten ändrade inställning till dopningsfrågan. En sådan ståndpunkt kan först verka orimlig då det ovan konstaterats att utbredd dopning sedan länge existerat inom idrotten. Inte heller var detta det första dödsfallet i en stor tävling. Vid de Olympiska spelen i Stockholm 1912 avled exempelvis en portugisisk maratonlöpare vid namn Francisco Lazaro av, enligt den officiella förklaringen, ”solsting”. Denna formulering har fått flera att ana att det även var andra faktorer, eller preparat, som orsakade händelsen.³⁰ Orsaken till att denna händelse slogs upp så stort var att det vid de Olympiska spelen i Rom för första gången i spelens historia förekom direktsända sändningar med television. Enemark-Jensen avled bokstavligen i miljoners människors vardagsrum.

Men denna incident är kanske inte tillräcklig för att förklara omsvängningen i frågan. Fallet Enemark-Jensen var den mest uppmärksammade incidenten, men hela första hälften av 1960-talet präglades av ett antal skandaler där profilerade idrottare som tagit prestationshöjande medel var inblandade. Flera dödsfall följde också i Enemark-Jensens spår.³¹ Detta, i kombination med televisionens utveckling och den intensifierade massmediala bevakningen av idrotten spred budskapet om att en drogkultur börjat breda ut sig i vissa idrottsgrenar. Detta hotade bilden av idrotten som ett hälsosamt fritidsnöje och en god ungdomsfostrare.³² På sikt var idrottens legitimitet på både elit- och motionsnivå hotad och som en följd av detta började aktörer både inom och utanför idrottens värld att agera.

Som en följd av dessa händelser bildade den Internationella Olympiska kommittén 1961 en särskild Medicinsk kommission som började utarbeta ett dopningskontrollprogram för de Olympiska spelen.³³ Den första sammanställda listan över förbjudna preparat presenterades sju år senare, inför de Olympiska sommarspelen i Mexico City.³⁴ Redan 1966 hade de första officiella dopningskontrollerna genomförts i Tour de France och under Fotbolls-VM i England.³⁵ Men även andra aktörer började ta upp frågan. 1963 tog Europarådet upp frågan och under de följande åren försökte rådet motverka bruket av dopningspreparat i medlemsländerna på olika vis.³⁶ Flera stater lagstiftade också mot bruk av dopningspreparat i ett tidigt skede: Belgien och Frankrike 1965, Italien 1971 och Portugal 1979. I Sverige dröjde motsvarande lagstiftning ända till 1992.³⁷

På bara några år hade således pendeln svängt fullständigt. Händelserna under 1960-talets första år satte dopningsfrågan högt upp på idrottens dagordning. De inblandade aktörerna

27 André-Sandberg (2003), s 22.

28 Hoberman (2005), s 182.

29 Houlihan (1999), s 36.

30 André-Sandberg (2003), s 25.

31 Houlihan (1999), s 130.

32 Ljungqvist (2000), s 118.

33 Ljungqvist (2000), s 118.

34 André-Sandberg (2003), s 36.

35 André-Sandberg (2003), s 41.

36 Houlihan (1999), s 130-131.

37 André-Sandberg (2003), s 35.

svarade genom att snabbt överge den tidigare liberala inställningen i frågan till förmån för en prohibitiv hållning. De följande decenniernas utveckling kom som en följd av detta att präglas av tilltagande bekämpning av bruket av dopning och därmed också av en serie skandaler där några av idrottens mest framstående namn avslöjades som dopade.

1970-talet: Anti-dopningsarbetets etableringsfas

Vid slutet av 1960-talet hade en kultur vuxit fram inom elitidrotten där bruk av prestationshöjande preparat var utbrett. Vid mitten av 1960-talet hade bruket av anabola steroider spridit sig från tyngdlyftning till flera andra kraftsporter och det ansågs att idrottare från de flesta länder använde sig av preparatet. Flera mycket framgångsrika idrottare har på senare år erkänt att de dopat sig inför stora mästerskap. Det har exempelvis hävdats att en tredjedel av USA:s friidrottstrupp inför de Olympiska spelen i Mexico City dopat sig med anabola steroider och vid Världsmästerskapen i tyngdlyftning 1970 testade nio av tolv medaljörer positivt för amfetamin, som nu börjat användas i kombination med steroider.³⁸

Till detta kom att läkemedelsindustrin utvecklats sedan 1930-talet och att ett stort antal produkter med bevisat prestationshöjande effekt inom vissa idrotter hade kommit ut på marknaden.³⁹ Förutom anabola steroider och amfetamin började under 1970-talet flera andra preparat användas. Ett av dessa var betablockerare, ämnen som hämmar betareceptorernas funktioner och som inom medicinen används för att vidga luftvägarna och öka hjärtats slagfrekvens. Betablockerare kan dock också dämpa känsliga nerver och minska hand- och armvibrationer, effekter av stor betydelse inom olika precisionsidrotter.⁴⁰

Ett annat preparat som kom att användas i prestationshöjande syfte under 1970-talet var efedrin. Efedrin hade inom medicinen använts för att vidga bronker och dra samman perifera blodkärl. Dock hade efedrinet en sammansättning liknande amfetamin vilket, när tillgängligheten av amfetamin började begränsas på 1970-talet, gjorde att det blev ett attraktivt prestationshöjande medel inom idrotten.⁴¹

Avslutningsvis gjorde också bloddopningen sin debut under denna period. Bloddopning handlar i allt väsentligt om att ge idrottare blodtransfusioner av deras eget eller andras blod i syfte att därigenom öka syreupptagningsförmågan. En blodtransfusion ökar antalet röda blodkroppar vilket ökar mängden syre som blodet kan distribuera till musklerna. Bloddopningen gav därför betydande effekt i idrotter som ställde krav på uthållighet.⁴² Utöver dessa fanns flera andra typer av preparat, exempelvis olika urindrivande droger vilka främst användes inom kraftsporter för att snabbt gå ner i vikt före tävlingar för att kunna väga in i föredragen viktklass.⁴³ Det bredare utbudet av dopningspreparat gjorde det inte bara svårare att testa, de olika preparaten hade olika tillämpningsfält varför möjligheterna för idrottare att dopa sig ökade, i synnerhet i idrotter som tidigare inte haft lämpliga preparat för ändamålet men som genom den medicinska utvecklingen nu blivit välförsedda. Detta, i kombination med en idrottskultur som mer eller mindre främjade bruk av prestationshöjande medel, ställde anti-dopningsförespråkarna inför en formidabel utmaning.

38 André-Sandberg (2003), s 27. Det bör dock påpekas att anabola steroider inte förbjöds förrän under 1970-talets mitt.

39 André-Sandberg (2003), s 27.

40 Houlihan (1999), s 43.

41 Houlihan (1999), s 38.

42 Houlihan (1999), s 41.

43 Houlihan (1999), s 50.

Under 1970-talet etablerades anti-dopningsarbetet på allvar. Den Internationella Olympiska kommitténs medicinska kommitté fick motsvarigheter i vissa internationella förbund, exempelvis Internationella friidrottsförbundet 1972.⁴⁴ Från och med de Olympiska sommarspelen i München 1972 genomfördes också testning av de aktiva i stor skala.⁴⁵ Dopningstesterna led inledningsvis av den oklara definitionen av dopning och av de många inkonsekvenser som existerade gällande vilka preparat som skulle inkluderas i listan över förbjudna preparat. Ofta fattades beslut på grund av medlemmarnas i den medicinska kommittén egna forskningsintressen.⁴⁶ Samtidigt som listan över förbjudna preparat växte explosionsartat blev också inkonsekvenserna i den större och större.

Anti-dopningsarbetet fick dock ett genombrott i och med att en analysmetod för anabola steroider utvecklades. Denna testades för första gången vid världsmästerskapen i friidrott 1974 och inkorporerades i det olympiska antidopningsarbetet från och med 1976.⁴⁷ Därmed kunde bruk av amfetamin och steroider vetenskapligt trovärdigt testas. Betablockerare, bloddopning och urindrivande droger fanns dock under 1970-talet inte på listan över förbjudna preparat varför denna typ av dopning kunde bedrivas obehindrat.⁴⁸

Trots detta var antalet positiva test litet. De ledande aktörerna var inte villiga att tillskjuta de nödvändiga ekonomiska resurserna och testningen baserades främst på frivilliga insatser. Vidare existerade olika listor över förbjudna preparat i olika organisationer och oenighet kring vilken praxis som skulle gälla vad gäller testning, avstängningar med mera.⁴⁹

Ett annat problem var att flera stater hade en ganska ambivalent inställning till dopningsfrågan.⁵⁰ I synnerhet de kommunistiska regimerna i östra Europa bromsade utvecklingen. Samtidigt började rykten om en direkt statsfinansierad dopning i dessa länder spridas. Den prestige som internationella tävlingsframgångar medförde fick skrupelfria regimer att medvetet satsa på dopade idrottare i syfte att nå idrottslig framgång. Dessa regimer hade heller inte något intresse av ett utökat anti-dopningsarbete. I synnerhet Östtyskland har sedermera visat sig ha exploaterat sina idrottare på detta vis, från 1970-talet till östblockets kollaps. I Östblocket var också möjligheterna till statsfinansierad dopning särskild goda då idrotten dels hade en stark koppling till militären och dess omfattande forskningsresurser, dels inte hade några offentlighetsprinciper eller fri press att ta hänsyn till.⁵¹

Sammanfattningsvis kom alltså 1970-talet att utgöra startskottet för det moderna anti-dopningsarbetet. Samtidigt som möjligheterna att testa ökade, ökade också antalet preparat på marknaden. Dopningsarbetet stördes av oenighet inom olika idrottsorganisationer gällande hur arbetet skulle gå till och av bristande stöd från länder som antingen emotsåg utvecklingen med svalt intresse eller med ambivalens. Följaktligen blev heller inte arbetet mot dopningen den framgång som många hade hoppats på. Den dopningskultur som växt fram under 1900-talets första hälft kunde frodas, om än inte helt ostört.

44 Houlihan (1999), s 150.

45 André-Sandberg (2003), s 36-37.

46 Pound, Dick, *Inside the Olympics – A behind-the-scenes look at the Politics, the Scandals, and the Glory of the Games*, Chichester (2004), s 57-59.

47 Ljungqvist (2000), s 119.

48 Houlihan (1999), s 133.

49 Houlihan (1999), s 132-134.

50 Houlihan (1999), s 150.

51 André-Sandberg (2003), s 37-38. Se även: Berendonk, Brigitte, *DDR, Doping – Medaljer, ära, fördärv*, Kungsängen (1993).

1980-talet: Skandalernas årtionde

Under 1980-talet fortsatte utvecklingen på dopningsfronten. Utöver de redan existerande dopningsmetoderna tillkom nu ytterligare några varianter. En av dessa var rEPO, som baseras på drogen erythropoetin och som stimulerar produktionen av röda blodkroppar i benmärgen. Erythropoetin började användas medicinskt 1987 och blev snabbt en populär drog i idrottssammanhang. Den gav samma effekt som traditionell bloddopning och visade sig vara mycket svår att testa för.⁵²

En annan metod för att dopa sig som blev populär under 1980-talet var tillväxthormon. Bruk av tillväxthormon ger ungefär samma effekter som anabola steroider men hade fördelen av att vara praktiskt taget omöjlig att testa för. Den blev därför populär i kraftsporter och andra idrotter där byggande av muskelmassa är önskvärt.⁵³

Situationen försvårades ytterligare av en serie skandaler på elitnivå under 1980-talet. Ett antal idrottare av yppersta världsklass avslöjas under detta decennium som dopade, med Ben Johnson, guldmedaljör på 100 meter vid de Olympiska spelen i Seoul, som klarast lysande stjärna. Denna dopningsskandal var synnerligen svårsmält inte bara därför att han var en av världens främsta idrottare utan också då proverna visade tydliga spår av långvarigt bruk av dopningspreparat.⁵⁴

Under detta decennium spred sig också dopning från elit- till motionsnivå. Ett antal studier genomförda under 1980-talet visade att bruket av prestationshöjande preparat och dopningsmedel var anmärkningsvärt stort, i synnerhet i kraftsporter. En amerikansk uppskattning från 1980-talets början gjorde exempelvis gällande att antalet individer som brukade anabola steroider översteg en miljon.⁵⁵ Andra data tydde på att mellan femton och tjugoprocent av collegeungdomar i USA använde olika typer av droger, däribland dopningspreparat.⁵⁶

Denna utveckling bidrog rimligen till den förändrade attityd som under 1980-talet kunde noteras gällande staternas inställning till dopningsfrågan. I slutet av 1970-talet inleddes ett försök att skapa en gemensam policy för dopningsfrågor i Europa, en process som fullbordades 1984 med Europarådet som initiativtagare. Dopningsfrågan lyftes också fram som en del i en generell diskussion om etiska värden inom idrotten. Staternas engagemang i frågan orsakade en viss spänning då de hyste misstro gentemot idrottens företrädare och organisationer på grund av deras sätt att hittills hantera frågan.⁵⁷

1980-talets dopningsskandaler förvärrade situationen då det i flera länder uppkom miss-tankar om att nationella idrottsorgan medvetet försökt undvika dopningskontroller i samspel med aktiva. Sådana rykten uppkom i Storbritannien, Australien och i Kanada, Ben Johnsons hemland.⁵⁸ Till detta kom vetenskapliga studier som visade att bruket av presta-

52 Houlihan (1999), s 42.

53 Houlihan (1999), s 49-50.

54 André-Sandberg (2003), s 43-44 och Pound (2004), s 53.

55 André-Sandberg (2003), s 69.

56 Dezeelsky, T.L./Toohey, J.V., "Non-medical Drug Use Behaviour at Five United States Universities – A Fifteen-Year Study", *Bulletin of Narcotics*, Vol. 37 (1985).

57 Houlihan (1999), s 134-139.

58 Houlihan (1999), s 140-146.

tionshöjande preparat var relativt utbrett.⁵⁹ Följden blev att staterna tog en allt större kontroll över anti-dopningsarbetet och policyfrågor.⁶⁰

Det ökade engagemanget var på sikt en nödvändighet för ett framgångsrikt anti-dopningsarbete. Samtidigt skedde också vetenskapliga framsteg som underlättade arbetet väsentligt. Under början av 1980-talet förfinades metoderna för att testa för anabola steroider. Tidigare hade mätningarna varit osäkra till sin karaktär med ett stort antal felaktiga prov som följde. Detta orsakade inte bara misstro mot anti-dopningsarbetet utan också en mängd överklaganden mot provresultat och avstängningar.⁶¹ 1984 börjar man testa för bruk av betablockerare, året därpå förbjöds blod doping och 1986 förbjöds bruk av vätskedrivande preparat i de Olympiska spelen.⁶² Från och med 1988 börjar man också testa för marijuana.⁶³ Nästa steg i utvecklingen kom vid 1980-talets slut då flera viktiga aktörer på idrottsfältet beslutade att dopingtester inte längre skulle begränsas till stora mästerskap utan även ske mellan tävlingstillfällen.⁶⁴

Snaran drogs alltså alltmer åt i dopningsfrågan. De indikationer som fanns på att dopningsanvändandet eskalerat och blivit allt mer utbrett tvingade staterna att agera. Slutpunkten i denna utveckling var Europarådets anti-dopningskonvention som presenterades 1989 vilken både medlemsländer och icke medlemmar ombads stödja.⁶⁵ Till detta kom en teknologisk utveckling som spelade anti-dopningsförespråkarna i händerna.

Fortfarande fanns dock en ambivalent inställning i frågan, i synnerhet i Östblocket. Men vid slutet av 1980-talet inträffade något som snart skulle leda till radikala förändringar i idrottsvärlden. Under 1980-talet hade tydliga tecken på upplösning i det kommunistiska blocket gjort sig gällande och när de kommunistiska regimerna förlorade viljan till och möjligheten att kontrollera situationen kom förändringarna snabbt.

1990-talet: Slutet på början?

Början av 1990-talet kan på flera sätt ses som slutet av den inledande delen av anti-dopningsarbetets historia. Vid denna tid hade frågan gått från att vara ett ganska marginellt fenomen som mest intresserade olika specialister i vissa idrotter till att vara en av de mest kontroversiella och uppmärksammade i idrottens värld. Frågan hade också letat sig ut från arenorna och blivit politisk. Så länge de kommunistiska regimerna i Östeuropa fortfarande fanns kvar var det dock svårt att nå konsensus på internationell nivå, något som av de flesta förklarades av ryktena om statsfinansierad doping bakom järnridån.

Men samtidigt som frågan på allvar blev politisk under 1980-talets slut så blev det alltmer tydligt att Östblocket var på väg att falla samman inifrån. När regimerna på allvar började kollapsa 1989 medförde detta också en kollaps inom de nationella idrottssystemen. De

59 Ett exempel på detta är en svensk studie från 1970-talet som visade att 31 procent av de svenska friidrottarna på topnivå någon gång hade använd anabola steroider. Se: Ljungqvist, Arne, "The Use of Anabolic Steroids in Top Swedish Athletes", *British Journal of Sports Medicine*, Vol. 9.2 (1975). Ett annat exempel var en belgisk studie som visade att mellan 38-58 procent av kroppsbyggarna i Flandern utnyttjat steroider under perioden 1988-1993. Se: Delbeke, F./Desmet, N./Debackere, "The Abuse of Doping Agents in Competing Body Building in Flanders (1988-1993)", *International Journal of Sports Medicine*, Vol 16.1 (1995).

60 Houlihan (1999), s 140-146.

61 Houlihan (1999), s 136-137.

62 Andrén-Sandberg (2003), s 43.

63 Waddlington (2000), s 105.

64 Houlihan (1999), s 137.

65 Houlihan (1999), s 139 och Andrén-Sandberg (2003), s 44.

tidigare statligt kontrollerade idrottssystemen började omorganiseras efter västlig modell. Flertalet östeuropeiska stater gick också snabbt med i olika europeiska samarbetsorgan, däribland Europarådet, och kom därigenom också att inkorporeras i anti-dopningsarbetet.⁶⁶ Utvecklingen får betraktas som en stor framgång för anti-dopningsarbetet men var inte problemfritt. Omdaning av den östeuropeiska idrotten försvårades av de snabbt försämrade ekonomiska förutsättningar som följde på sammanbrottet, och som drabbade idrotten hårt.⁶⁷

Det förefaller dock som om anti-dopningsförespråkarna fick ett övertag på dopningsanvändarna under detta årtionde. För det talar den stora mängd dopningsskandaler som avslöjades under denna tid. 1990 togs exempelvis världsmästaren på 400 meter, Butch Reynolds, fast för anabola steroider, året därpå avstängdes Katrin Krabbe, världsmästare på 100 och 200 meter. 1993 togs Ben Johnsson återigen fast för dopning och avstängdes på livstid.⁶⁸ En annan känd skandal är Giro d'Italia 2001 där stora mängder preparat beslagtogs i samband med en etapp. Beslagen var av en sådan omfattning att det endast med svårighet gick att slutföra tävlingen och tävlingens status har alltsedan dess varit föremål för diskussion.⁶⁹

Det ökande antalet idrottare som fälldes för dopning och det allt effektivare anti-dopningsarbetet verkar dock inte lett till minskat bruk av prestationshöjande preparat. Försök att systematisera bekämpningen av bruket av dopning har snarast lett till motsatta resultat. I en studie av olympiska idrottsutövare konstaterade idrottsmedicinerna Bamberger och Yaeger att dessa kunde indelas i tre huvudsakliga kategorier; en stor grupp idrottare som tar preparat men som inte blir avslöjade, en mindre grupp som inte tar preparat och den minsta gruppen, de dopade idrottare som faktiskt avslöjas.⁷⁰

I ett försök att ytterligare effektivisera anti-dopningsarbetet skapades 1999 the World Anti-Doping Agency. Denna organisation skapades som en följd av skandalerna inom cykelsporten 1998 efter en konferens i Lausanne.⁷¹ Tanken var att världens regeringar i samarbete med idrottens företrädare skulle skapa en fristående organisation för att leda anti-dopningsarbetet. Organisationen har också formulerat en egen handlingsplan, *The World Anti-Doping Code*, som skall antas av samtliga inblandade och ligga till grund för det fortsatta arbetet.⁷²

Med 1990-talet var således den inledande fasen i anti-dopningsarbetet avslutad. Konsensus hade uppnåtts inom och utanför idrotten gällande behovet av arbetet, merparten av de stora idrottsnationerna hade slutit upp i arbetet och en internationell struktur hade skapats. Exakt vilka konsekvenser detta på sikt kommer få är för tidigt att sia om, men det förefaller rimligt att tro att en ny era i dopningsfrågan håller på att inledas.

66 Houlihan (1999), s 139-140.

67 Houlihan (1999), s 145.

68 André-Sandberg (2003), s 44-45.

69 André-Sandberg (2003), s 23-24.

70 André-Sandberg (2003), s 28.

71 The World Anti-Doping Agency's hemsida: http://www.wada-ama.org/en/dynamic.ch2?pageCategory_id=12 (2005-07-12).

72 André-Sandberg (2003), s 45.

Tabell 1. *Dopningsfrågan över decennierna*

Årtal	Dopning	Anti-dopningsarbetet
1950-talet	<ul style="list-style-type: none"> • Utbrett bruk av amfetamin i vissa grenar och tilltagande bruk av anabola steroider • Idrottsmedicinskt intresse väcks för prestationshöjande preparat 	<ul style="list-style-type: none"> • Enstaka specialister intresserade av frågan • Inget regelverk mot bruk av prestationshöjande preparat
1960-talet	<ul style="list-style-type: none"> • Betydande ökning av bruk av anabola steroider i alla idrotter • En serie av dödsfall och olyckor inträffar med koppling till dopningspreparat 	<ul style="list-style-type: none"> • Försök att definiera dopningsbegreppet • De första systematiska testerna i samband med stora mästerskap
1970-talet	<ul style="list-style-type: none"> • Efedrin, betablockerare och blod-dopning, bland andra, börjar användas i prestations-höjande syfte • Rykten om statsfinansierad dopning i Östblocket 	<ul style="list-style-type: none"> • Anti-dopningsarbetet lider av osystematiska regelverk • Inblandade stater intar en ljummen eller ambivalent hållning i frågan
1980-talet	<ul style="list-style-type: none"> • Tillväxthormon och rEPO börjar användas i prestations-höjande syfte • En serie av dopningsskandaler med några av idrottsvärldens mest kända namn inträffar 	<ul style="list-style-type: none"> • Betydande ökning av staternas intresse för dopningsbekämpning • Policyskifte: från fokus på förebyggande verksamhet till utbildning
1990-talet	<ul style="list-style-type: none"> • Östblocket kollapsar och ryktena om statsfinansierad dopning bekräftas • Tilltagande antal dopnings-skandaler inom toppidrotten avslöjas 	<ul style="list-style-type: none"> • Ökade statliga resurser för dopningsbekämpning • Internationella Olympiska kommittén fastställer sitt antidopningsregelverk och <i>World Anti-Doping Agency</i> (WADA) bildas

Sammanfattning och slutsatser

Det kan konstateras att dopningsfrågan under de senaste decennierna har blivit hett stoff i idrottsvärlden. Dopning och bruket av prestationshöjande preparat inom idrotten har rötter som sträcker sig tillbaka till antiken. Längre ansågs dock frågan relativt oproblematiserad och aktörerna inom idrotten hade en liberal syn på bruket av prestationshöjande preparat; den var både tillåten och oreglerad. På senare tid har frågan emellertid lyfts fram som en av de mest debatterade och omstridda, både i Sverige och internationellt. 1960-talet representerar härvidlag ett paradigmskifte. Från och med 1960-talets början överges det liberala förhållningssättet till förmån för en prohibitivt hållning. Med tilltagande intensitet har bruket av dopningspreparat och dopade idrottare därefter bekämpats, på elit- och motionsnivå. Anti-

dopningsarbetet har stegvis blivit alltmer effektivt, med ett tilltagande antal dopningsskandaler som följd. Utvecklingen kan kort summeras i följande faser (se även tabell 1):

- Före 1960-talet: Dopningfrågan är en icke-fråga: oreglerad och ouppmärksam. Dopningsbruk var tillåtet och attraherade som fråga endast intresse från enstaka specialister i vissa idrotter.
- 1960- och 1970-talen: En serie dopningsfall sätter frågan på dagordningen. Försök görs att definiera dopningsbegreppet och systematisk testning av vissa preparat inleds. Den teknologiska utvecklingen etablerar en serie nya dopningsformer bland elitidrottarna. Staternas inställning till frågan är fortsatt ljummen.
- 1980- och 1990-talen: Antalet dopningsskandaler ökar liksom misstron mot idrottens sätt att hantera dopningsfrågan. Staterna börjar på allvar intressera sig för anti-dopningsarbete. Östblocket faller och de östeuropeiska staterna inkorporeras i samarbetet. Det internationella samarbetet resulterar i en oberoende organisation med syfte att bekämpa dopningsbruket.

Med andra ord ser vi en total övergång från en *liberal* till en *prohibitiv* inställning. Samtidigt verkar det som om man med tilltagande framgång lyckas hitta och fälla dopningsanvändare utan att för den skull förändra inställningen till dopning inom elitidrotten. Snarast verkar bruket av preparat öka.

Orsaken till detta är inte svår att förstå. När anti-dopningsarbetet inleddes fanns redan en väl etablerad kultur inom idrotten som befrämjade bruk av prestationshöjande preparat. Denna kultur försvann inte som en följd av att anti-dopningsarbetet inleddes utan levde länge vidare, i vissa fall genom direkt statsunderstödda insatser. Den medicin-teknologiska utvecklingen liksom de inledande svårigheterna med att effektivt bekämpa dopning, bidrog till att bevara dopningskulturen.

De medicinska bieffekter som bruk av vissa preparat medfört har inte haft avskräckande effekt, trots att anti-dopningsförespråkarna under hela perioden påpekat dopningens faror och skadeverkningar. Att inte dessa varningar nått de dopades öron kan sannolikt förklaras genom elitidrottens egen inneboende logik. Dick Pound, ordförande för *The World Anti-Doping Agency* har uttryckt problemet på följande vis:

Athletes are not satisfied with just doing their best in the competitions they enter. They want to win. They have deliberately placed themselves on the line, to be measured against other similarly motivated athletes. Each individual searches for the competitive edge that will increase the chances of winning. The tolerances in high performance have become marginal indeed, especially at the world level, so tenths, hundredths and even thousandths of seconds make the difference between finishing first or second or lower.⁷³

Följden blir intensifierad och rationaliserad träning, men dessa metoder finns tillgängliga för alla, vilket gör deras relativa betydelse marginell. Idrottaren tvingas således söka andra vägar till framgång och dopningen är en, kanske den mest effektiva, av dessa.

⁷³ Pound (2004), s 54.

Dopning som en produkt av den moderna idrotten

Om man jämför dagens idrott med hur den såg ut exempelvis 1960 finner man väsentliga skillnader. Idrotten har under olika tidsperioder tjänat helt olika syften för utövare, publik och samhälle, allt beroende på för tiden rådande förutsättningar.

Den fråga som kanske mest har påverkat idrottens utveckling under 1900-talet är amatörfrågan. Vid 1900-talets början dominerade amatöridealet fullständigt. I korthet fick en idrottare inte vara ”professionell”, med andra ord använda idrotten för sin försörjning. Detta ideal dominerade helt idrotten i många länder och inom den olympiska rörelsen. Frågan var kontroversiell och ledde över tid till allt större konflikter, dels mellan de olika nationerna i samband med stora internationella tävlingar, dels mellan olika förbund som i varierande grad omfamnade amatörismens ideal.

Idrotten kring 1960 präglades till stor del av konflikterna mellan den professionella idrotten och amatöridealet. I vissa länder, exempelvis USA och Storbritannien, hade den professionella idrotten slagit igenom tidigt och var väl etablerad. I andra länder, däribland Sverige, upprätthölls fortfarande amatörregelverket om än med allt större svårigheter. Även den olympiska rörelsen upprätthöll amatörreglerna trots tilltagande tryck från de internationella förbunden och från vissa utövare.

I dagsläget återstår inte mycket av amatöridealet. Systemet avskaffades under 1960-talet och tiden därefter kan karaktäriseras av en gradvis anpassning mot den generella arbetsmarknaden. I dag har den internationella elitidrotten i sin helhet marknadsanpassats. För att förstå hur denna utveckling har kommit till stånd och vilka konsekvenser den fått för dopningsfrågan måste några av de trender som omdanat idrotten sedan tidigt 1900-tal redogöras för.

Steg I – Idrottens rationalisering: Sportifieringsprocessen

Med sportifieringsprocessen menar man vanligtvis en process där idrotten går i riktning mot ökad prestationsorientering, konkurrens och rationalitet. Flera försök har gjorts för att karaktärisera denna utveckling. Det mest kända återfinns i Allen Guttmanns bok *From Ritual to Record* där Guttman genom att formulera ett antal kriterier för sportifiering visar hur idrotten gestaltat sig i olika samhällen och hur den moderna tävlingsidrotten skiljer sig ifrån tidigare erors idrott.⁷⁴

Den grundläggande tesen är att den moderna tävlingsidrottens rötter växer fram i samband med 1700-talets upplysning. Den är att betrakta som en konsekvens, inte av kapitalism eller protestantism, utan av den framväxande empiriska och experimentella världsåskådning som upplysningsfilosofin predikade. Guttman ser utvecklingen som en långsam process som tog flera hundra år att avsluta, med början under sent 1700-tal och pågående till det tidiga 1900-talet.⁷⁵

Guttman arbetar med sju analysverktyg, eller typologier, för att beskriva de processer vilka han anser har omdanat idrotten under den aktuella perioden. Dessa är:

- *Sekularisering*: En process där idrotten alltmer tappar sin koppling till religion och religiösa riter.

⁷⁴ Guttman, Allen, *From Ritual to Record*, New York (1978), s 15-55.

⁷⁵ Guttman (1978), s 57.

- *Likhet*: En process där idrotten alltmer strävar mot att alla som vill skall få delta och mot ett deltagande på lika villkor.
- *Specialisering*: En process där idrotten segmenteras i olika idrottsgrenar och med olika delmoment i varje gren. Inom varje given idrottsgren specialiseras rollerna, exempelvis positionerna i ett lagspel. Vidare omfattas en allt tydligare uppdelning mellan aktiva, spelare, funktionärer, domare och så vidare av denna process.
- *Rationalisering*: Här avses en process med ökad målrelatering där regelverk och utrustning anpassas efter den verksamhet som utförs.
- *Byråkratisering*: Regelverk och arrangemang byråkratiseras och enhetliggörs genom att en idrottsadministration skapas.
- *Kvantifiering*: Denna process består av en tilltagande vilja att mäta och bedöma olika idrottsprestationer samt att spara dessa resultat över tid.
- *Rekord*: En process som ligger kvantifieringsprocessen nära. Här avses en ökad betoning på att spara resultat över tid i form av rekord vilket medför att varje tävling inte bara blir en tävling mellan de deltagande utan också mellan samtliga tidigare idrottsutövare i respektive gren.⁷⁶

Även om Guttmann är att betrakta som en pionjär på området har flera andra forskare använt sig av liknande typologier i studier av tävlingsidrottens framväxt.⁷⁷ I stort handlar det dock om varianter på samma tema med viss anpassning beroende på studieobjekt.

Dessa typologier är inte oproblematiska och huvudorsaken är bruket av begreppet rationalitet, vilket jag anser är det mest centrala för hela sportifieringsprocessen. För det första måste man slå fast att idrotten alltid i någon mån är rationell men att rationaliteten varierar beroende på tid och plats. Den antika grekiska idrotten, genomsyrad av kopplingar till religion, var också den rationella men tjänade ett annat syfte. Sportifieringsprocessen bör således inte betraktas som en generell process som kan äga rum när som helst utan som en beteckning på ett mycket speciellt skede i idrottshistorien där idrotten, under påverkan av samhället, anpassade sig efter de nya förutsättningar som började gälla från 1700-talets slut.

Enligt Guttmann var följden av denna process att idrotten separerade sig från religion och religiösa ceremonier, att den slutade ta hänsyn till de deltagandes bakgrund i samband med idrottsutövande, att idrotten i allt högre grad började specialisera sig mot en tydligare gren- och rollspecialisering, att idrottsorganisationer skapades som enhetliggjorde regelsystem nationellt och internationellt och att idrotten började kvantifieras och rekordsättas.

Exakt när sportifieringsprocessen fullföljdes är svårt att säga. Processen var i stort avslutad vid 1900-talets början men man kan även tänka sig att utsträcka processen till 1970-talets början då amatörregelverket avskaffades eller till och med så sen som 2004 då amatörregelverket slutgiltigt gick i graven genom att förbudet mot professionella boxare i de olympiska spelen avskaffades. Därigenom kom likhets- och specialiseringskriterierna helt att uppfyllas.

Processen har gått olika fort i olika delar av världen, inom olika idrotter och inom de olika momenten av sportifieringen. Generellt kan dock sägas att sportifieringsprocessen var

⁷⁶ Se: Guttmann (1978), s 15-55.

⁷⁷ Se exempelvis: Goksøyr, Matti, *Sivilisering, Modernisering, Sportifiering – Fruktbare begreper i idretts-historisk forskning?*, Oslo (1988), Dunning, Eric /Sheards, Kenneth, *Barbarians, Gentlemen and Players – A Sociological Study of the Development of Rugby Football*, Oxford (1979), Yttergren (1996).

den första förutsättningen för framväxten av den kommersiella tävlingsidrotten. Sportifieringen förklarar dock endast idrottens interna omvandling till modern tävlingsidrott. Det är uppenbart att även idrottens relation till omvärlden, främst statsmakten och kommersiella aktörer också förändrats under samma period. För detta krävs ytterligare teoretiska verktyg.

Steg II – Idrottens politisering: Totaliseringsprocessen

Något som blev påtagligt under 1960- och 1970-talen var att statsmaktens intresse för idrott ökade markant. Denna utveckling kan kopplas samman med östblockets inträde på den internationella tävlingsscenen. Östblocket manövrerade förbi amatörproblematiken genom att hävda att deras idrottare till vardags arbetade för statsmakten, vanligen inom armén. I praktiken tränade de dock ofta på heltid. Detta var ett av de första exemplen på en massiv statlig idrottsintervention där stora offentliga medel gick till att generera idrottsliga framgångar. Denna utveckling noterades av en finsk forskare vid namn Kalevi Heinilä som satte observationen i ett större sammanhang och formulerade en teori om vad kan betecknas som idrottens totalisering.⁷⁸

Totaliseringsprocessen kan sägas vara en naturlig följd av sportifieringsprocessen. Där den förra omfattar den process under vilken den moderna tävlingsidrotten antar sina utmärkande drag karaktäriseras den senare av tävlingsidrottens utveckling genom växelvis påverkan från dess olika komponenter. Heinilä menar att totaliseringen karaktäriseras av tre huvudsakliga beståndsdelar:

- *Tävlingsspiralen:* En följd av tävlingsidrottens framväxt var ett väl utvecklat och expanderande system av nationella och internationella idrottstävlingar där resultaten kunde jämföras över tid. Med detta kom idrottsprestationer att inte längre vara slutgiltiga utan något som ständigt kunde förbättras, dels genom att resultaten i sig kan förbättras genom nya rekord, dels genom att en idrottslig prestation endast är giltig under en viss period varpå den segrande idrottaren snart åter måste försvara sina resultat genom att ånyo prestera. Detta genererar en tävlingsspiral och höjer ständigt de kravnivåer som en idrottare har att förhålla sig till.⁷⁹
- *Övervärdering av framgång:* En följd av den utbredda tävlingsidrotten och av tävlingsspiralen är att idrottsliga framgångar kommit att värderas mer än tidigare. Medan amatöriddrottaren länge kunde varva idrottande med ett tämligen vardagligt liv har tävlingsspiralen kommit att orsaka att idrotten värderats mer än tidigare vilket genererat belöningar till framgångsrika idrottare, dels olika former av ekonomiska belöningar, dels belöningar i form av publicitet och beundran från olika delar av samhället. Detta har gjort att idrottaren numera ses som en mycket prominent samhällsmedlem som ofta också erhåller ett stort ekonomiskt välstånd av sin sysselsättning. Denna process stärker i sin tur tävlingsspiralen ytterligare.⁸⁰
- *Totaliseringen av tävlandet:* Den slutgiltiga konsekvensen av de två ovannämnda processerna är den så kallade totaliseringen av idrotten. Tävlingsspiralen och övervärderingen av framgång tillsammans gör att idrotten och de aktiva kommer att förknippas med sin nation. Genom framgångsrika idrottare skapas en bild, eller myt, kring natio-

⁷⁸ Totaliseringsprocessen har presenterats i flera forum. Se exempelvis: Heinilä, Kalevi, ”The Totalization Process in International Sport”, *Folklig idrott – Rapport 1985:2*, Slagelse (1985).

⁷⁹ Heinilä (1985), s 3-4.

⁸⁰ Heinilä (1985), s 4-7.

nen där denna förknippas med vissa egenskaper beroende på idrott och prestation. Som en följd av detta kommer statsmakten att engagera sig i det nationella idrottslivet i syfte att förstärka eller förändra denna bild. På sikt leder detta till att i synnerhet den internationella toppidrotten alltmer blir en kamp mellan olika politiska system där idrottaren blir en politisk häröld. De inblandade nationerna kommer därför att investera alltmer resurser i idrotten för att försäkra sig om idrottslig framgång.⁸¹

Det är mer eller mindre omöjligt att ge en tidpunkt för när sportifieringsprocessen avslutades och totaliseringen inleddes. De båda är överlappande och delvis integrerade i varandra. Tävlingsspiralen och övervärderingen av framgång däremot, initieras i samband med det internationella tävlingssystemet växte fram under tidigt 1900-tal. Totaliseringen sker gradvis från denna tidpunkt med en acceleration från och med de olympiska spelen i Helsingfors 1952 då Sovjetunionen gör sitt inträde på den internationella idrottsscenen. Sovjetunionen anpassade medvetet sin idrottsatsning efter det olympiska programmet och i synnerhet i sådana idrotter där väst var svaga. Reaktionen blev en kraftfull satsning även i Västeuropa och USA. Därmed kan totaliseringen sägas ta fart på allvar.⁸²

Heiniläs modell förklarar det tilltagande mediaintresset för elitidrott och de stora statliga satsningar, ”politiserings”, riktade mot denna. I sin analys lägger han tyngdpunkten på vetenskaplighet, teknologiska framsteg, infrastruktur och rationella träningsmetoder. Modellen har dock kritiserats för att inte ta hänsyn till nationell kultur och idrottstradition.⁸³ Ett annat problem är att fokus främst ligger på statlig intervention och att privata insatser anses ha en mindre betydelsefull roll. Att privata intressen inte motsvarade den statliga interventionen var måhända sant 1985, men är det knappast längre. Den internationella idrottsscenens förändring i och med östblockets fall har ytterligare förstärkt en utveckling där privata intressenter blivit allt viktigare.

Totaliseringsprocessen förmår således endast delvis gestalta idrottens omdaning efter att sportifieringsprocessen avslutats. För att i helhet förstå elitidrottens utveckling krävs fler perspektiv.

Steg III – Idrottens marknadsanpassning: Intensifieringsprocessen

I dagsläget ses inte längre de absolut främsta idrottsutövarna som representanter för ett system på det sätt som var fallet under 1970- och delar av 1980-talet. De senaste tjugo åren har karaktäriserats av en process där idrottaren individualiserats, kommersialiserats och sexualiserats. Idrottsutövaren av idag är en professionellt utövande person som lever på sin idrott, inte främst genom prispengar utan genom reklamkontrakt och sponsring. Idrottaren har blivit en måltavla, eller anslagstavla, för en framväxande idrottsindustri.

För att karaktärisera denna utveckling krävs andra verktyg än totaliseringen. Det kanske vanligast förekommande begreppet har föreslagits av historikern Jan Lindroth som presenterar intensifiering som alternativ eller komplement till totaliseringen. Med detta begrepp förutsätts en fortsatt utveckling av sportifieringen där de kännetecknande dragen i utvecklingen fortsätter att förstärkas. Lindroth formulerar tre huvudingredienser i processen vilka anses vara centrala:

81 Heinilä (1985), s 7-10.

82 Senn (1999) s 91.

83 Lindroth, Jan, ”Den moderna tävlingsidrottens intensifiering – principiella synpunkter och praktiska exempel på en försummad dimension”, *Idrott, historia och samhälle 1998*, s 46.

- *Prestationsfokusering*: Denna aspekt är i allt väsentligt liktydig med den av Heinilä formulerade tävlingsspiralen och övervärderingen av framgång, nämligen att tävlingsidrotten genererat en tilltagande prestationsfokusering som också dragit kraft av de fördelar en framgångsrik idrottare vunnit i resten av samhället.
- *Resultatoptimering*: Med resultatoptimering avses de metoder med vilka idrottsliga framgångar skapas. Här anas en tydlig process där vetenskapliga rön och metoder fått en allt större betydelse för att skapa idrottslig framgång. Regler och traditioner som visat sig mindre effektiva har med tiden fått ge vika på resultatoptimeringens altare.
- *Resursmobilisering*: Här avses de resurser med vilka resultatoptimeringen möjliggörs. Denna aspekt fångar de tilltagande investeringar från offentligt och privat håll vilka syftat till att optimera resultaten för att tillfredsställa det tilltagande behovet av prestation.⁸⁴

Dessa begrepp anses med inbördes växelverkan tillta och driva utvecklingen inom elitidrotten framåt. Intensifieringsprocessen kännetecknas generellt av stora likheter med sportifieringen. Skillnaden mellan dem kan betraktas som en förändring i grad snarare än art där de faktorer som karaktäriserade den senare alltmer förstärks och utvecklas.⁸⁵

Intensifieringsbegreppet är till sin karaktär flexibelt och försöker på ett generellt plan se hur olika faktorer samverkat när dagens tävlingsidrott växer fram. Den har inte samma precision i sina förklaringar som totaliseringsbegreppet när det gäller att beskriva idrottens utveckling under perioden 1950-1980. Det råder dock ingen tvekan om att intensifieringsbegreppet, kanske just därför, lyckats fånga de senaste decenniernas idrottsliga utveckling bättre än totaliseringsbegreppet. Genom att inte lägga tyngdpunkten på en enskild aktör lider begreppet inte av samma begränsningar som sin företrädare.

Idrottens omvandling i relation till dopningsfrågan

De tre modeller som ovan presenterats har alla det gemensamt att de är nästan deterministiska i sin framtoning. De förutsätter alla en kontinuerlig utveckling mot en allt mer extrem ”tävlingsspiral” som kräver allt större materiella medel. Denna svaghet har också konstaterats av flera forskare.⁸⁶ De har också kritiserats för att i allt för stor utsträckning se idrotten som en autonom zon, oberoende av den samhälleliga utvecklingen i stort.⁸⁷ Denna kritik till trots är det svårt att argumentera mot det faktum att dessa teoretiska ramverk har lyckats fånga något centralt i idrottens utveckling under 1900-talet. Att idrotten kommersialiserats och marknadsanpassats står utom alla tvivel. Att statsmakten fått en allt större betydelse för finansiering och utveckling av internationell toppidrott är oomstritt. Att privata intressenter investerar enorma summor i idrottare och idrottsgrenar är allmänt känt.

Samtidigt är det påtagligt att denna beskrivning av verkligheten är alltför snäv. Idrotten har under hela denna period varit omgiven av regler och koder vilka begränsat och till viss mån motverkat sportifiering, totalisering och intensifiering. Ett exempel på detta är den mycket segslitna amatörfrågan som intill 1960-talets slut lade hinder i vägen för idrot-

84 Lindroth (1998), s 36.

85 Sandahl, Björn, ”Intensifieringen av den lokala tävlingsidrotten i Sverige – En fallstudie av Solna IS 1929-1974”, *Idrott, historia och samhälle 2000*.

86 Se exempelvis: Lindroth (1998), s 49.

87 Sjöblom, Paul, *Den institutionaliserade tävlingsidrotten – Kommuner, idrott och politik i Sverige under 1900-talet*, Stockholm (2006), s 60.

tens kommersialisering. Ett annat exempel är dopningsfrågan. Dopningsfrågan framträder på flera sätt som den kanske mest intressanta forskningsfrågan i den utveckling som har tecknats ovan. Om antagandet om en kontinuerlig intensifiering av idrotten är korrekta, så är dopningsfrågan och antidopningsarbetet den felande länken. Ur resultatoptimeringssynpunkt ligger regelverket som en hämsko. Trots detta är antidopningsarbetet idag mer bärkraftigt än någonsin tidigare. Intensifieringens påverkan på idrotten står således inte oemotsagd utan måste sättas i relation till de normer och värderingar som genomsyrar densamma.

Det finns alltså gränser för kommersialiseringen, baserade på uppfattningar om idrottens värde och mål. Exempel på detta finns i den olympiska chartern och i andra måldokument, på hemmaplan kanske tydligast formulerade i Riksidrottsförbundets måldokument ”Idrotten vill”. Jag tror dock inte att dopningsfrågan bör förstås som en anomali, något som går emot den generella utvecklingen inom idrotten. Istället kan frågan förstås genom samspelet och överlappningarna mellan de tre processer som beskrivits ovan.

Dopningsfrågan var som konstaterats fram till 1960-talet inte en prioriterad fråga. Det är känt att prestationshöjande medel använts i olika sammanhang sedan 1900-talets början. Det var först under 1960-talet som frågan problematiserades på allvar. Det är svårt att inte sätta dopningsfrågan i sammanhang med amatörregelverket. Att det ena tillkommer när det andra upplöses är enligt min mening knappast en tillfällighet.

Under det tidiga 1900-talet var sportifieringsprocessen i stort sett avslutad och en tilltagande intensifiering av idrotten kunde skönjas. Det blev allt viktigare att vinna och starka ekonomiska intressen tryckte på för att kommersialisera idrotten. Kampen mellan kommersialism och amatörism fortsatte efter andra världskriget med den förra i allt större ledning. Samtidigt pågick en tilltagande totaliseringsprocess där statsmakten blev alltmer engagerad i den internationella tävlingsidrotten. Idrotten på elitnivå blev också alltmer beroende av statlig intervention, främst av ekonomiska skäl. När amatörismen till sist fick ge vika för kommersialismen fann sig idrottens företrädare i ett predikament. Om ohämmad kommersialism fick råda var det troligt att idrotten alltmer skulle utvecklas till en kroppsfixerad tävlingsapparat med utbredd dopning som följd. En av följderna med tävlingsspiralen är ju att belöningarna idrottarna erhåller genom idrotten blir allt större. Med större potentiella vinster ökade incitamenten till dopning. Detta skulle hota relationerna med statsmakterna vilka nationellt stödde idrotten på basis av att den uppvisade gynnsamma folkhälsoeffekter.

Totaliseringen och intensifieringen visade sig således vara delvis oförenliga då konsekvenserna av den ena hämmade den andra. I och med att totaliseringsprocessen mognade innan intensifieringen, i synnerhet intensifieringens tredje steg, resursmobilisering, tog fart på allvar fann sig den internationella tävlingsidrotten beroende av statsmaktens stöd nationellt och var tvungen att säkerställa relationerna med dessa. Antidopningsarbetet blev här en naturlig väg att gå då arbetet var en garanti för att tävlingsidrotten inte skulle nå proportioner som hotade idrottens status som god ungdomsfostrare. Det är först på senare tid, då de kommersiella aktörernas bidrag till elitidrotten ökat remarkabelt, som statsmaktens ställning inte längre är helt avgörande för finansiering av stora idrottsevenemang. Denna utveckling är bristfälligt kartlagd av historisk forskning även om vissa belägg som stödjer tesen förts fram av historikern Jan Lindroth. Lindroth har bland annat visat att finansieringen av den svenska OS-truppen i Amsterdam 1928 och 1960 mer eller mindre fullständigt

skedde med offentliga medel, vilket visar vilken beroendeställning som den svenska idrotten hade till statsmakten vid dessa tidpunkter.⁸⁸

Avslutande kommentarer

Dopningsfrågan kan enligt min uppfattning inte ses som en autonom fråga utan måste betraktas som en del i en lång process där sportifieringens långtgående verkningar, i form av totalisering och intensifiering, förändrat den internationella tävlingsidrotten från amatörideal till marknadsanpassning. Den kan till och med ses som en reviderad form av amatörism, ett försök att bibehålla några av de ideal som karaktäriserade det gamla systemet. Omvälvande samhällsförändringar har påverkat idrotten och därmed raserat gamla ideal för hur tävlingsidrott bör bedrivas. Detta har tagit formen av en marknadsanpassning. Andra ideal har däremot bestått, exempelvis tron på fair play, vilken en stor del av anti-dopningsregelverket kretsar kring. De teoretiska begreppsbyggnader som redovisats ovan hjälper till att identifiera denna process och placera in dopningsfrågan i ett större sammanhang.

Dock måste teoribildningarnas begränsningar här tydlig markeras. Med totalisering och intensifiering som perspektiv framträder bilden av antidopningsarbetet som något påtvingat från omgivningen. Detta är en förenklad bild. Det måste särskilt påpekas att både sportifierings-, totaliserings- och intensifieringsprocesserna genomdrevs med, i många fall, betydande motstånd och att det var först efter segslitna stridigheter som idrottens marknadsanpassning kom till stånd. Dopningsfrågan är naturligtvis inte annorlunda. Här kan således talas både om en inre ambition och om yttre påtryckningar som inte tydligt framträder med denna begreppsapparat. Dopningsfrågan kan och bör betraktas som delar av den idrottsideologiska kvarlåtenskap som återstod efter amatörstriden. Vad som däremot förefaller rimligt är att valmöjligheterna beskars bland idrottens företrädare, oavsett deras inställning till frågan. Dopningen var tvungen att hanteras på något vis, annars hade statsmakterna i många länder varit tvungna att reagera. Detta visas om inte annat av att man till och med i östblocket, där statsfinansierad dopning i vissa länder visat sig vara legio, aldrig någonsin förespråkade att antidopningsregelverket skulle avvecklas.

Ur detta perspektiv framträder attityderna till dopningen som ett särskilt angeläget fält att undersöka. Gällande de rent historiska händelserna så är det mesta känt och en hel del forskning finns på området. Mindre känt är dock vilka reaktioner dopningsfrågan orsakat från det att regelverket infördes och därefter. De frågor som framträder ur denna redogörelse är: Hur har olika företrädare inom idrotten reagerat på dopningsfall och på införandet av dopningsregelverket? Vilka attityder har uppvisats mot de dopade och mot dopningen som fenomen? Och hur har dessa reaktioner och attityder förändrats över tid? En bakomliggande fråga är huruvida idrottens ideologi under de senaste decennierna ytterligare har förändrats och vilka följder detta får för antidopningsarbetet nu och i framtiden.⁸⁹

Referenser

Andrén-Sandberg, Åke, *Doping*, Stockholm (2003)

Andrén-Sandberg, Åke/Olinder, Kristina/Berglund, Bo, *Dopingfri idrott*, Stockholm (2004)

⁸⁸ Lindroth (1998), s 73-75.

⁸⁹ Denna fråga är också huvudfokus i det aktuella projektet "Offer för en ruten idrottsvärld? – Dopningsfrågan i Sverige 1960-1995".

- Berendonk, Brigitte, *DDR, Doping – Medaljer, ära, fördärv*, Kungsängen (1993)
- Blom, Arne K./Lindroth, Jan, *Idrottens historia*, Stockholm (1995)
- Delbeke, F./Desmet, N./Debackere, "The Abuse of Doping Agents in Competing Body Building in Flanders (1988-1993)", *International Journal of Sports Medicine*, Vol 16.1 (1995)
- Dezeelsky, T.L./Toohey, J.V., "Non-medical Drug Use Behaviour at Five United States Universities – A Fifteen-Year Study", *Bulletin of Narcotics*, Vol. 37 (1985)
- Dunning, Eric /Sheards, Kenneth, *Barbarians, Gentlemen and Players – A Sociological Study of the development of Rugby Football*, Oxford (1979)
- Goksöjr, Matti, *Sivilisering, Modernisering, Sportifiering – Fruktbare begreper i idrettshistorisk forskning?*, Oslo (1988)
- Guttman, Allen, *From Ritual to Record*, New York (1978)
- Heinilä, Kalevi, "The Totalization Process in International Sport", *Folklig idrott – Rapport 1985:2*, Slagelse (1985)
- Hoberman, John, *Testosterone Dreams*, Berkeley/Los Angeles Cal. (2005)
- Houlihan, Barrie, *Dying to win – Doping in sport and the development of anti-doping policy*, Strassbourg (1999)
- Lindroth, Jan, "Den moderna tävlingsidrottens intensifiering – principiella synpunkter och praktiska exempel på en försummad dimension", *Idrott, historia och samhälle 1998*
- Ljungqvist, Arne, "The Use of Anabolic Steroids in Top Swedish Athletes", *British Journal of Sports Medicine*, Vol. 9.2 (1975)
- Ljungqvist, Arne, "Doping förr, nu och i framtiden", i *Studier i idrott, historia och samhälle*, Norberg, Johan R. (Red.), Stockholm (2000)
- Mandell, Richard D., *Sport – a Cultural History*, New York (1984)
- Mechikoff, Robert/Estes, Steven, *A History and Philosophy of sport and Physical Education*, Madison Wis. (1993)
- Pound, Dick, *Inside the Olympics – A behind-the-scenes look at the Politics, the Scandals, and the Glory of the Games*, Chichester (2004)
- Sandahl, Björn, "Intensifieringen av den lokala tävlingsidrotten i Sverige – En fallstudie av Solna IS 1929-1974", *Idrott, historia och samhälle 2000*
- Swaddling, Judith, *The Ancient Olympic Games*, London (1999)
- Senn, Alfred E., *Power, Politics and the Olympic games*, Champaign Ill. (1999)
- Sjöblom, Paul, *Den institutionaliserade tävlingsidrotten – Kommuner, idrott och politik i Sverige under 1900-talet*, Stockholm (2006)
- Waddington, Ivan, *Sport, Health and Drugs – A Critical Sociological Perspective*, London (2000)
- Wahlqvist, Bertil, *Vikingarnas lekar – Vikingen som idrottare*, Stockholm (1993)
- World Anti-Doping Agency's hemsida: http://www.wada-ama.org/en/dynamic.ch2?pageCategory_id=12 (2005-07-12)
- Yttergren, Leif, *Täflan är lifvet – Idrottens organisering och sportifiering 1860-1898*, Stockholm (1996)